

4 Normatiivisesta etiikasta elettyyn kohtaamiseen – tutkimuksellista hengailua yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten kanssa

Mervi Kaukko & Riikka Korkiamäki & Anna-Kaisa Kuusisto

YKSIIN TULLEET ALAIKÄISET TUTKIMUKSEN PÄÄOSASSA

Eurooppaan saapui vuoden 2015 aikana 95 000 alaikäistä yksin tullutta turvapaikanhakijaa, joista Suomeen päätyi hieman yli 3000. Aiemmin yksin tulleita alaikäisiä saapui Suomeen vuosittain keskimäärin sadasta kahteensataan. Vuonna 2016 Suomesta haki turvapaikkaa 401 ja vuoden 2018 loppuun mennessä 109 ilman huoltajaa saapunutta alaikäistä. Nopeasti muuttuva tilanne on synnyttänyt uusia tiedontarpeita suomalaiselle lapsuuden- ja nuorisotutkimuksen kentälle. Nuorten hyvinvoinnin tukeminen ja heidän elinolojensa edistäminen edellyttävät ymmärrystä turvapaikanhakijanuorten taustoista, kokemuksista ja näkemyksistä. Lisäksi tarvitaan tietoa palvelu- ja hoivajärjestelmästä, hallinnan prosesseista sekä siitä, miten yksin tulleet nuoret asemoituvat osaksi suomalaista yhteiskuntaa.

Yksin tulleita alaikäisiä koskevaa tutkimusta tehdään yhä enemmän niin Suomessa kuin muualla maailmassa (mm. Humphris & Sigona 2017; Allsop & Chase 2017; Hillman & Duffner 2017; Honkasalo ym. 2018; Kauko & Forsberg 2017). Tutkimuksen keinoin on onnistuttu nostamaan nuorten elämästä esiin seikkoja, jotka auttavat laajentamaan käsitystä heidän kokemuksistaan niin uudessa asuinmaassa, kotimaassa kuin matkalla. Näitä näkemyksiä on voitu hyödyntää nuorten tarpeita vastaavien käytäntöjen kehittämiseen. Samalla on kuitenkin hyvä tiedostaa, että tutkimusta yksin tulleista alaikäisistä turvapaikanhakijoista toteutetaan äärimmäisen monimutkaisessa, vaikeassa ja joskus vaarallisessakin ympäristössä. Tällaisessa tilanteessa tutkimuksen tekeminen saattaa asettaa nuoret alttiiksi monenlaiselle – yleensä tarkoituksettomalle – tutkimukselliselle hyväksikäytölle ja vahingoittamiselle (Hugman ym. 2011). Lisäksi nuorten moninkertaisesti haavoittuva asema alaikäisinä, maahanmuuttajina ja ”perheettöminä” nostaa esiin heidän suojeluunsa, vahingon välttämiseen sekä tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien lasten ja nuorten väliseen suhteeseen liittyviä erityisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Näitä tarkastelemme tässä luvussa erityisesti virallisten eettisten koodistojen ja eletyn tutkimussuhteen näkökulmista.

Tutkijoilla ei ole käytössään yksin tulleiden alaikäisten tai muiden pakolaistaustaisten lasten ja nuorten kanssa tehtävää tutkimusta käsittelevää erityistä ohjeistusta. Sellaisen puuttuessa tutkimustyön eettinen selkänöjä rakentuu yleisistä tutkimuseettisistä pe-

riaatteista, joiden tarkoituksena on suojella tutkimukseen osallistujia tutkimuksen mahdollisesti aiheuttamalta vahingolta. Tässä luvussa esitämme, että yleisten eettisten näkökohtien ohella tutkimuseettisen pohdinnan tulisi keskittyä tutkimuksen näkyviksi tekemiin ja mahdollistamiin sosiaalisiin suhteisiin. Selma Sevenhuijsenin (1998) metaforaa mukaillen ajattelempa, että yksin tulleita alaikäisiä tutkittaessa tarvitaan sekä ”päättä”, eli virallisia ja rationaalisia tutkimuseettisiä periaatteita, että ”sydäntä” eli tutkimuksessa todellistuvia suhteita, tunteita ja intuitiota. Sevenhuijsenin mukaan näiden yhdistelmä tuottaa tutkimuksen ”kädet” eli käytännöllisen sitoutumisen suhteelliseen etiikkaan ja ”jalat” eli muutoksen, hyvinvoinnin ja hyödyn tavoittelun tutkimukseen osallistuville ihmisille (ks. myös Houston 2012).

Tässä luvussa tarkastelemme tilanteita, joissa viralliset eettiset periaatteet kohtaavat tutkimuskäytännöissä eletyn suhteellisen etiikan. Pohdimme, miten haavoittuvassa asemassa olevia nuoria on mahdollista kohdata siten, että tutkimuksen tiedontarpeet täyttyvät eettisesti kestäväällä tavalla. Sevenhuijsenin metaforaa seuraten kohdistamme huomiomme ensin normatiivis-eettisten periaatteiden ja niitä valvovan eettisen ennakkoarvioinnin mahdollisuuksiin huomioida yksin tulleiden nuorten erityisiä kokemuksia sekä tutkimuksen heille aiheuttamia haittoja ja hyötyjä. Sen jälkeen avaamme suhteellisen etiikan käsitettä hyödyntäen normatiivisen tutkimusetiikan tuottamia yksinkertaistavia oletuksia erityisesti yksin tulleiden nuorten arjen ymmärtämisen näkökulmasta. Tämän jälkeen tarkastelemme tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien välistä suhdetta sekä sen tuottamia hyötyjä ja riskejä. Näkemyksemme on, että sosiaalisiin suhteisiin ja luottamuksen rakentamiseen panostava etiikka antaa mahdollisuuksia tunnistaa nuoret yksilöinä, ja siten purkaa yksin tulleisiin nuoriin tyypillisesti liitettyä huoli- ja uhripuuhetta. Luottamuksen, riskien ja hyödyn arkisissa tutkimuskäytännöissä aktualisoituvaa vuoropuhelua kutsumme *eletyksi etiikaksi* (Kuusisto-Arponen 2016).

Luku perustuu tutkimushankkeissamme kertyneisiin kokemuksiin. Yksin tulleita alaikäisiä koskevat projektimme ovat laadullisia tutkimuksia, joissa on kerätty aineistoa muun muassa toimintatutkimuksen, taidetyöpajojen, osallistavan havainnoinnin ja haastattelujen avulla. Mervi Kaukko tutustui väitöstutkimuksessaan (2015) yksin tulleiden turvapaikanhakijatyttöjen elämään vastaanottokeskuksessa, tarkastellen muun muassa osallisuuden tunnetta, oikeuksia ja odottamista. Mervin toimintatutkimukseen osallistui kaksivoista 8–17-vuotiasta tyttöä Somaliasta, Angolasta ja Kongon Demokraattisesta Tasavallasta kahden, kuuden kuukauden pituisen kenttäjakson aikana. Anna-Kaisa Kuusisto on kahdessa hankkeessaan tutkinut yksin tulleiden nuorten ylikulttuurista kuulumista sekä sosiaalisen tuen kehittämistä. Tutkimusaineisto on tuotettu vuosina 2014–2018 yhdessä nuorten kanssa muun muassa taide- ja musiikkityöpajoissa sekä osallistuvalla etnografisella havainnoinnilla yksin tulleiden ryhmä- ja perheryhmäkodeissa Suomessa ja Saksassa. Riikka Korkiamäki on tutkinut haavoittuvassa asemassa elävien nuorten sosiaalisen tuen verkostoja sekä ystävyyttä sosiaalisen osallisuuden ja yhteiskunnallisen kiinnittymisen näkökulmasta. Osana aineistonkeruutaan hän on vuosien 2016–2018 aikana tehnyt osallistuvaa havainnointia koulussa sekä toteuttanut visuaalisen menetelmin tuettuja haastatteluja 17 yksin tulleen 15–18-vuotiaan pojan kanssa. Yhteistä hankkeillemme on ollut, että olemme viettäneet tutkimukseen osallistuneiden,

yksin tulleiden nuorten kanssa pitkiä aikoja, ”tutkimuksellisesti hengailen” ja tutuksi tullen. Hengailu ja yhdessä tekemisen metodiikka on sitonut meidät läpi tutkimuksen jatkuviin eettisiin pohdintoihin.

Luvun tarkoituksena ei ole tarjota kaiken kattavaa eettistä ohjenuoraa yksin tulleiden nuorten kanssa toimiville tutkijoille. Emme myöskään paneudu kaikkiin yksittäisiin, yksin tulleiden alaikäisten kohdalla mahdollisesti vastaan tuleviin eettis-metodisiin kysymyksiin. Ennemminkin näemme tutkimusetiikan jatkuvana, tutkimuksellisissa vuorovaikutussuhteissa käynnissä olevana prosessina, joka ”ei sijaitse missään ‘paikassa’ tieteen kentällä vaan [...] on läsnä kaikkialla ihmiselämässä” (Pihlström 2008, 31). Se realisoituu moninaisina kysymyksiä enemmän kuin yhdenlaisina vastauksina, prosessina enemmän kuin yksittäisenä tapahtumana tai hetkenä ja lähestymistapana enemmän kuin normikokoelmana (ks. Moore & McArthur & Noble-Carr 2018). Omissa tutkimushankkeissamme kertyneen kokemuksen perusteella väitämme, että luottamukselliselle suhteelle rakentuva kohtaaminen arkisissa tilanteissa auttaa tutkijoita ja muita kentän toimijoita ymmärtämään nuorten maailmoja eettisesti kestäväällä tavalla (ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto & Tuominen 2018).

OSALLISTUJIEN SUOJELU NORMATIIVIS-EETTISENÄ PERIAATTEENA

Moraalifilosofian alalajina normatiivinen etiikka viittaa sellaisiin kriteeristöihin ja periaatteisiin, jotka nojaavat metaetiikkaan eli käsityksiin oikeasta ja väärästä sekä hyvästä ja pahasta. Se ottaa kantaa oikeudenmukaisuuden, tasapuolisuuden ja arvannon kysymyksiin mutta ei ainoastaan niitä kuvaillen vaan pyrkien tuottamaan yhteisesti jaettuja normeja ja ohjeistuksia. (Airaksinen 1987; Christians 2010; Pihlström 2008.) Normatiivista etiikkaa voidaan pitää pilarina tai kehikkona, johon nojaten tai jonka sisällä toimien ihmiset ylipäätään tekevät eettisiä ratkaisujaan.

Arja Kuulan (2006, 22) mukaan tutkimusetiikka on ennen kaikkea normatiivista etiikkaa. Sitä voidaan pitää myös esimerkkinä soveltavasta etiikasta, sillä jaetut tutkimuseettiset periaatteet ovat tiedeyhteisön tuottama normisto siitä, miten yleisinhimillisiä näkemyksiä hyvästä ja oikeasta tulisi soveltaa tutkimuksen tekemisen tilanteissa (esim. Pihlström 2008, 24). Normatiivisen etiikan ansiosta tutkijayhteisöllä on yhteisesti jaettu ymmärrys tutkimukseen osallistuvien suojeluun liittyvistä seikoista. Ihmisarvon ja yksityisyyden kunnioittaminen sekä pyrkimys välttää osallistujille aiheutuvaa vahinkoa ovat yleisesti hyväksytyjä normeja.

Tutkimuskäytäntöjen tasolla ei kuitenkaan aina ole yksiselitteistä, miten ihmisarvoa ja yksityisyyttä kunnioitetaan tai vahingoittamista vältetään. Tutkimuseettisten periaatteiden listaaminen ja niiden institutionaalinen valvonta ja täytäntöönpano ovat keinoja varmistaa, että tutkija on tietoinen eettisesti haasteellisista asetelmista ja huomioi eettiset näkökohdat tutkimuksia suunniteltaessa ja toteutettaessa. Lisäksi yhteisesti hyväksytyt ja standardoidut eettiset periaatteet muodostavat pohjan, jota vasten tutkimusten eettistä kestävyttä ja mahdollisia tutkimuseettisiä rikkomuksia voidaan arvioida. Tätä arviointia on tehty ihmistieteissä viime vuosisadan puolesta välistä asti (Drake 2014).

Ihmistieteiden tutkimuseettiset periaatteet ja niitä käsittelevät arviointikäytännöt koskevat niin lapsia kuin aikuisiakin, mutta lapsuus ja nuoruus tuottavat tutkijoille myös erityisiä eettisiä kysymyksiä. Voidaan pitää yllättävänä, että vaikka lasten ja nuorten erityisasemasta on puhuttu valistuksen ajoista lähtien (Ponte & Smit 2013), keskustelu lasten moninkertaisten haavoittuvuuksien ja tutkimuseetiikan yhteydestä on alkanut vasta 1990-luvulla (Alderson 1995; Morrow & Richards 1996). Tämän keskustelun myötä normatiivisia tutkimuseettisiä periaatteita on pyritty tarkentamaan esimerkiksi YK:n lasten oikeuksien sopimukseen nojaten (Abebe & Bessell 2014, 128). Tärkeinä on pidetty lasten oikeutta osallisuuteen, suojeluun sekä tiedonsaantiin ja ilmaisuun, joka ei rajoitu kieleen (ks. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 1989, periaatteet 12, 13 ja 36). Lisäksi on korostettu lasten oikeutta parhaaseen mahdolliseen palveluun, johon liittyy heidän kanssaan työskentelevien aikuisten, myös tutkijoiden, korkea ammattietiikka (periaate 3.3).

Yleisten tutkimuseettisten periaatteiden ja niiden toteutumista valvovan ennakoarvioinnin tarkoitus on turvata tutkimukseen osallistuvien ihmisten asema ja estää osallistumisesta mahdollisesti aiheutuva vahinko. Tutkimuseettisen ennakoarvioinnin toteuttaa ulkopuolinen taho, joka ei osallistu kyseessä olevan tutkimuksen tekemiseen. Suomessa tutkimuseettistä ennakoarviointia tekevät pääasiassa yliopistojen ja korkeakoulujen nimeämät tutkimuseettiset toimikunnat. Normatiivisen tutkimuseetiikan ongelmana kuitenkin on, että se saattaa tuottaa yksinkertaistavia ja byrokraattisia asetelmia, jotka ottavat huomioon ihmisten kokemuksia tutkimukseen osallistumisen haitoista, hyödyistä ja riskeistä (vrt. De Graeve & Bex 2016; Gillam 2013; Rossman & Rallis 2010). Esimerkiksi viralliset lomakkeet allekirjoituksineen ja nauhoituspyyntöineen saattavat aiheuttaa hämmennystä kaikissa nuorissa, ja yksin tulleissa nuorissa kokemuksemme mukaan jopa pelkoa ja ahdistusta. Osa tutkimuksiimme osallistuneista nuorista koki viattomat kysymykset esimerkiksi iästä, kotimaasta, kansallisuudesta tai perheestä vaikeina, loukkaavina tai syyttävinä. Joillekin nämä kysymykset saattoivat nostaa pintaan kipeitä muistoja ja käsittelemättömiä traumoja (esim. Kuusisto-Arponen 2016). Pahimmillaan normatiivisen etiikan suoraviivainen soveltaminen saattaa olla tutkimukseen osallistuvia vahingoittavaa, syrjäyttävää tai uhriuttavaa (Hugman ym. 2011).

Lasten ja nuorten kohdalla normatiivisen tutkimuseetiikan ja sitä toteuttavan eettisen ennakoarvioinnin haasteet liittyvät yhtäältä niiden tarpeeseen määrittellä erityistä suojelua edellyttävät ryhmät mahdollisimman yksiselitteisesti. Lasten ja nuorten kohdalla tällaiseksi yleiseksi määrittelyperusteeksi on muodostunut ikä. Alle 15-vuotiaiden on katsottu tarvitsevan erityistä suojelua, koska heillä ajatellaan olevan ikänsä, kehitystasonsa ja ymmärryksensä vuoksi rajalliset mahdollisuudet tehdä itsenäisiä ja järkeviä päätöksiä tutkimukseen osallistumisesta sekä ymmärtää tutkimuksesta seuraavia hyötyjä ja haittoja (King & Churchill 2000). Toisaalta tutkimuseetiikan ja sen arvioinnin haasteet liittyvät lasten ja nuorten elämisen ympäristöihin ja siihen, miten heidän asemansa ja toimijuutensa niissä ymmärretään (ks. Kannasoja & Svenlin 2011; Kaukko & Kiilakoski 2018; Strandell 2010).

Kysymys suojelun tarpeesta on erityisen merkittävä haavoittuviksi määrittyvien ryhmien, kuten yksin tulleiden alaikäisten kohdalla. Kun elämästä puuttuvat perheen

myötä tärkeimmät lapsen edun suojelijat, valvojat ja huolenpitäjät, yksin tulleet lapset ja nuoret ovat monien hallinnollisten prosessien armoilla. Nämä prosessit voivat kaventaa nuorten mahdollisuuksia puhua omasta puolestaan ja tehdä päätöksiä omasta arjestaan. Tutkimuksiimme osallistuneiden nuorten elämisen ympäristöt ovat lisäksi pitkälti institutionaaliseen hoivaan perustuvia, ja luotettavat aikuiskontaktit muodostuvat pääsääntöisesti koulun ja asumisyksikön henkilökunnasta. Yksin tulleiden arkea saattavat kuormittaa myös haasteet arkirytmisissä, traumaattiset muistot, koti-ikävä, yksinäisyys ja epävarmuus omasta tulevaisuudesta.

Nuorten turvallisuudentunteesta huolehtiminen ja tutkimuksen heille mahdollisesti aiheuttaman vahingon estäminen on perusteltua ja aiheellista, mutta niin toimiessaan suojelemaan pyrkivä normatiivinen etiikka voi myös päätyä estämään nuorten oikeuksien toteutumista. Kriitikot ovatkin huomauttaneet, että lasten oikeuksiin nojaavat eettiset ohjenuorat ovat riittämättömiä kaikkein vaikeimmissa olosuhteissa elävien lasten edun ymmärtämiseen. Oikeudet voivat toteutua vain ympäristössä, jossa niistä ollaan yhtä mieltä ja niitä kunnioitetaan. (Pupavac 2001; Hart & Kvittingen 2015; Kaukko 2017.)

Kaiken kaikkiaan pyrkimys määrittää lasten ja nuorten oikeuksien ja eettisen kohtelun toteutuminen mahdollisimman yleispäteviksi säännöstoiksi on ongelmallinen. Tiettyyn ikäryhmään kuuluminen, tietynlaisissa olosuhteissa eläminen tai jostain erityisestä taustasta tuleminen ei tee lapsista ja nuorista yhdenlaisia (Korkiamäki 2013, 50). Vaikka hankkeemme ovat käyneet läpi perusteellisen ennakoarvioinnin, olemme tutkimusprosessiemme myötä törmänneet lukuisiin eettisesti haastaviin tilanteisiin, joihin emme osanneet ennalta valmistautua. John Johnsonin ja David Altheiden (2002, 61) tavoin olemme havainneet, että tutkimusetiikalla viitataan usein liiaksi tutkimuksen suunnittelu- ja alkuvaiheen institutionaaliseen kontrolliin ilman, että sillä olisi paljoakaan tekemistä eettisesti toteutuvan tutkimuksen kanssa.

SUHTEELLINEN ETIIKKA INHIMILLISINÄ KOHTAAMISINA

Normatiivisen etiikan rinnalla moraalifilosofiassa puhutaan eettisestä suhteellisuudesta (*ethical relativism*). Tällä viitataan siihen, että eettiset merkitykset ja moraalisten arvoasetelmien pätevyys ovat väistämättä sidoksissa kulttuuriseen kontekstiin ja yhteisöjen omaksumaan elämäntapaan. Eettisen suhteellisuuden kannattajat korostavat, että ehdottomat eettiset ohjeet ovat mahdottomia, koska eri ihmisillä ja yhteisöillä on hyvin erilaiset näkemykset ja moraaliset odotukset. (Esim. Airaksinen 1987.) Eettisen suhteellisuuden jyrkkää tulkintaa kritisoidaan ”kaikki käy” ja ”maassa maan tavalla”-moraaliksi, joka oikeuttaa epäinhimillisiin ja epäoikeudenmukaisiin tekoihin (esim. Brennan 1999). Lievempi tulkinta eettisestä suhteellisuudesta huomioi erilaisten kulttuuristen ja yhteiskunnallisten taustojen merkityksen osana eettisiä perusteluja, mutta ei kiistä yhteisesti hyväksytyyn normatiivisen etiikan tarpeellisuutta (Noddings 1986). Myös suhteellinen etiikka (*relational ethics*) antaa mahdollisuuden ottaa kriittisesti kantaa normatiivisen etiikan näennäiseen objektiivisuuteen (Gray 2010; Metz & Miller 2016; Weinberg 2016).

Suhteellisen etiikan harkinta kumpuaa empatiasta ja myötätunnosta ja realisoituu ihmisten välisissä suhteissa. Tämä myös huolenpidon etiikaksi (*ethics of care*) kutsuttu, alkuaan feministisen ja hoivatutkimuksen piirissä yleistynyt näkökulma (Gilligan ym. 1988; Noddings 1986) korostaa tunteiden merkitystä eettisten ratkaisujen muovaajina (myös Kuusisto-Arponen 2016). Esimerkiksi Wendy Austinin (2008, 19) mukaan eettiset päätökset eivät ainoastaan ole tunteidemme ohjaamia vaan ne myös vaikuttavat meihin rationaalista tasoa syvemmin. Siksi eettinen harkinta palautuu aina ihmisten välisiin, jo lähtökohtaisesti moraalisiin suhteisiin (mt., 11).

Suhteellisen etiikan käsite liitettiin alun perin intiimien suhteiden kuten perhesiteiden kuvaamiseen, mutta nykyään sen nähdään tavoittavan kaikkien inhimilliseen vuorovaikutukseen liittyviä piirteitä. Vastavuoroisuutta koskevat sitoumukset, kommunikaation tärkeys ja vuorovaikutuskontekstin merkityksen ymmärtäminen ovat olennaisia suhteellisessa etiikassa. Lisäksi suhteellisen etiikan käsitteellisenä vahvuutena on pidetty sen potentiaalia tavoittaa yksilöiden välisissä suhteissa heijastuvia rakenteellisia epäkohtia, kuten ryhmien ja instituutioiden toiminnasta yksilöille ja ryhmille aiheutuvaa vahinkoa (Tronto 1993; Sevenhuijsen 1998; ks. myös Pettersen 2011, 52–53; Rastas 2005). Yksin tulleiden lasten ja nuorten kohdalla esimerkiksi monet arjen hoivakäytännöt, kuten asumisyksikössä asuminen tai valmistavalla luokalla opiskelu, saattavat joissain tilanteissa muuttua yksilön kannalta vahingollisiksi. Näin voi tapahtua erityisesti silloin, jos hoivajärjestelmä ei tunnista nuoren tarpeita (Kuusisto-Arponen & Gilmartin 2019).

Suhteellisessa etiikassa korostuu tarve tunnistaa vastavuoroisuuden, riippuvuuden ja yhteisyyden (epä)symmetriat (Daley 2012; Pettersen 2011). Kun aikuinen tutkija kohtaa lapsen tai nuoren, valtasuhteet ovat jo lähtökohtaisesti eriarvoiset. Vaikka monet lapsuus- ja nuorisotutkimuksessa yleistyneet osallistavat menetelmät ovat tuottaneet nuorille mahdollisuuksia olla alusta lähtien mukana luomassa tutkimusasetelmia ja määrittelemässä tutkimuskysymyksiä (esim. Kaukko & Kiilakoski 2018), tavanomaisempaa on edelleen, että tutkija suunnittelee tutkimuksen toteutuksen yksin tai toisten tutkijoiden kanssa. Osallistamisen suunnittelu etukäteen voi olla erityisen monimutkaista maahanmuuttajatutkimuksessa. On mietitty, miten lapsia ja nuoria voisi ottaa tutkimukseen mukaan yli ”kielimuurien” ja kulttuurierojen, erityisesti kun lasten ja nuorten tietämys tutkimuksen teosta on usein vähäistä (esim. Doná 2007). Vaikka kieliongelma osin ratkaistaisiin käyttämällä esimerkiksi taidetta ilmaisun keinona, kuten omista tutkimuksissamme, tutkimuksen tavoitteet, tekotavat ja tulokset on keskusteltava kielellisesti (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto & Tuominen 2018; Kaukko & Dunwoodie & Riggs 2017). Ilman yhteisymmärrystä siitä, mitä tehdään ja miksi, tutkija voi tahtomattaan käyttää osallistujien (taiteellista tai muuta) ääntä omiin tarkoituksiinsa ja jopa nuorten ääntä väärin esittäen. Yhteinen ymmärrys ei rakennu yksin formaalien tutkimuseettisten informointikäytäntöjen pohjalta vaan edellyttää suhteellista etiikkaa.

Suhteellisen etiikan näkökulma korostaa tutkijan ja osallistujien välisen suhteen vastavuoroisuutta (Hugman ym. 2011). Vaikka tutkimussuhteeseen perustuva vuorovaikutus on harvoin täysin tasavertaista niin, että kaikki ”saavat ja antavat” suhteessa yhtä paljon, se voi silti olla kaikille hyödyllistä. Erityisen merkityksen suhteen luonne saa silloin, kun tutkimukseen osallistajat ovat lapsia ja nuoria, joiden luonnolliset aikuissuhteet perheen-

jäseniin ja sukulaisiin ovat katkenneet tai ovat syystä tai toisesta ongelmallisia. Yksin tulleiden nuorten kanssa työskennellessämme olemmekin törmänneet sekä laadullisen tutkimuksen edellyttämän luottamuksellisen suhteen muodostamisen vaikeuteen että tutkijoiden ja nuorten välisen etäisyyden ja läheisyyden ongelmallisuuteen. Myönteisten ja kielteisten tunteiden, kiintymyksen ja sen välttelyn sekä huolenpidon tarpeen ja sen tarjoamisen kysymykset ovat osa sitä suhteellista etiikkaa, johon tutkimuseettiset koodit tai eettinen ennakoarviointi eivät anna vastausta. Kyse ei ole yksin tutkijan työstä vaan yhteisestä prosessista, jossa kaikki osalliset määrittelevät mukana olemisen hyödyt ja potentiaaliset riskit suhteessa niihin etuihin, joita osallistumisesta saadaan (Daley 2012; Mackenzie ym. 2007). Formaali tutkimusetiikka pystyy nostamaan tällaisia hyötyjä ja riskejä arvioitavaksi vain kapeasta näkökulmasta. Suhteellisen etiikan pohdinnat puolestaan osoittavat tutkimuksen aikana syntyneiden vuorovaikutussuhteiden kauaskantoiset seuraukset.

Kuten normatiivista etiikkaa, myös suhteellista huolenpidon etiikkaa on – paradoksaalisesti – kritisoitu sen normatiivisuudesta ja suoraviivaisuudesta (Brannelly & Boulton 2017, 3–4; Sevenhuijsen 1998, 37). Myötätunnon ja empatian kritiikitön asettaminen tutkimuksen ainoaksi oikeaksi lähestymistavaksi tuottaa tutkimuseettisen normin, joka sivuuttaa monia juuri sosiaalisesta suhteesta kumpuavia riskejä (Kuusisto-Arponen 2016). Seuraavassa luvussa tarkastelemme, miten omissa tutkimuksissamme olemme navigoineet tutkimuseettisten normien ja välittävässä tutkimussuhteessa olemisen sisällä.

ELETTY ETIIKKA TUTKIMUKSELLISENA HENGAILUNA

Kuten yllä olemme kuvanneet, kokonaisvaltaisen tutkimusetiikan tarkoitus on minimoida tutkimuksesta aiheutuvat riskit ja edistää siitä koituvaa hyötyä kaikilla tahoilla. Näitä riskejä ja hyötyjä voidaan arvioida formaalisti ja tarkastella suhteellisesti. Hyvässä tutkimusprosessissa, kuten Selma Sevenhuijsen (1998) ja Stan Houston (2012) muistuttavat, yhdistyvät molemmat tavat. Tutkijoiden tehtävänä on tutkimuseettisten periaatteiden tulkitseminen sekä tasapainoileminen niiden, tutkimussuhteessa heräävien tuntemusten ja tutkimusprosessissa eteen tulevien tilanteiden välillä. Eletty maailma ei ole siististi järjestetty, eikä sellaisena normitettujen periaatteiden hallittavissa, mutta se ei myöskään perustu rakenteista, rooleista ja hierarkioista vapaille ihmissuhteille. Nämä valta-asetelmat ja eriarvoisuudet tulevat väistämättä eleyiksi myös tutkimuksen tekemisen kontekstissa (Irwin 2006; Peterson 2009).

Omissa tutkimuksissamme vuorovaikutus nuorten kanssa on monin tavoin vaikuttanut tutkimustemme lopulliseen toteutukseen (ks. esim. Kaukko 2015). Siitä huolimatta olemme tuottaneet tietoa ja toimineet tutkimuskentillä epätasa-arvoisissa valta-asetelmissa. Olemme tutkijoina muun muassa päättäneet ja kantaneet vastuun siitä, mitä tulkinnoistamme julkaistaan ja millä tavoin. Valta-asetelmien hienoiseksi madaltamiseksi olemme pyrkinneet tarjoamaan tutkimuksiimme osallistuneille nuorille mahdollisuuksia tuoda omalla äänellään esille tutkimustemme aikaisia havaintoja esimerkiksi valokuvanäyttelyn (Korkiamäki 2017), satukirjan ja savianimaation (Kaukko

2017) sekä asiantuntijoiden ja nuorten yhdessä tuottaman oppimateriaalin (Pienimäki & Tuominen & Kuusisto 2018) kautta. Huomion kiinnittäminen suhteelliseen etiikkaan ei tarkoita hierarkkisten valta-asetelmien kieltämistä vaan pikemminkin niiden väistämättömän olemassaolon ymmärtämistä (Christensen & Prout 2002). Suhteellisen vallan tunnistamista ja eriarvoisten asetelmien purkamista on pidettävä osana eettisesti kestävää tutkimusta.

Tapa, jolla olemme soveltaneet eettisiä periaatteita käytännön kohtaamisissa, ei ole koskaan ollut rutiininomaista ohjeiden noudattamista (Butler 2002; Barsky 2010). Se ei toisaalta myöskään ole perustunut yksin hoivaetiikan tai tutkijan empatian varaan (Irwin 2006; Shaw 2008; Kuusisto-Arponen 2016). Olemme Ian Butlerin (2002) ja Sevenhuijsenin (1998) ajatusten mukaisesti nojanneet elävään käytäntöön yhtä lailla kuin periaatteisiin ja tunteisiin. Tämä on mahdollistunut yhteisen ajanvieton eli ”tutkimuksellisen hengailun” myötä. Pitkäkestoiset kontaktit, yhdessä tekeminen ja ”hengailu” ovat haastaneet meitä pohtimaan tutkimuksiimme osallistuneiden nuorten kunkinhetkistä elämäntilannetta, virallisten hoiva- ja maahanmuuton hallinnan käytäntöjen ja koettujen todellisuuksien välistä suhdetta sekä tutkimuksellisen hyödyn ja riskin yhteenkietoutuneisuutta tavoilla, jotka ovat muodollisten ennakoarviointien ja joskus myös tutkijan tunneälyn tavoittamattomissa. (Ks. Peterson 2009.)

SUOSTUMUKSEN TILANTEINEN NEUVOTTELU

Hankkeidemme aikana olemme havainneet, että tutkimuksen hyödyt ja eettiset riskit on pohdittava uudelleen aina tilanteiden muuttuessa. Tutkimuksiimme osallistuneiden nuorten tarpeet saattoivat muuttua ajan kuluessa, tai nuoret saattoivat rohkaistua näyttämään uusia puolia itsestään, tilanteestaan ja näkemyksistään. Luottamuksen kasvaessa osallistujat pystyivät myös paremmin ilmaisemaan toiveitaan tutkimuksen kulusta sekä antamaan uutta tietoa hyötyjen ja riskien arvioimiseksi. Tämä tieto on ollut tärkeä osa hankkeidemme arkista tutkimuseettistä pohdintaa.

Näkemyksemme mukaan normatiivisen etiikan ongelmana on, että tutkimuksen arviointi kohdistuu yksittäisiin tilanteisiin ja toistuviin käytäntöihin. Kantaa otetaan niihin tutkimuksen tekemisen avainkohtiin, joissa riskit ovat tunnustettuja. Eettisyyden arviointi voi koskea esimerkiksi sitä, miten tutkija suunnittelee saavansa tietoisien suostumuksen osallistujilta, mutta ei sitä, onko nuoren ymmärrys saavutettu ja jatkuuko suostumus läpi tutkimuksen (Moore & McArthur & Noble-Carr 2018). Tyypillisesti osallistujien suostumus annetaan allekirjoituksella tutkimuksen alussa. Olemme omissa hankkeissamme kuitenkin joutuneet tilanteisiin, joissa suostumuksensa antanut nuori haluaa myöhemmin rajoittaa tutkijan käytössä olevaa aineistoa, vetäytyä taka-alalle tai jättäytyä kokonaan pois tutkimuksesta. Vastaavasti tutkimuksiimme on kesken projektin halunnut tulla mukaan nuoria, jotka tutkimuksen alussa – silloin kun suostumuksia kysyttiin – eivät halunneet tai voineet osallistua. Olemme sopineet nuorten kanssa haastatteluja päiviin, joiden koittaessa nuori onkin ollut teillä tietämättömillä tai allapäin eikä aiemmin antamastaan suostumuksesta huolimatta ole halunnut puhua. Toisinaan

taas nuoret ovat lähestyneet tutkijaa ilmoittaen halustaan tulla juttelemaan ”juuri nyt”, vaikka he eivät olleet vielä saaneet vaadittua, kirjallista tietoa tutkimuksesta. On käynyt myös niin, että nuori on halunnut vetäytyä tutkimuksesta, kun on ymmärtänyt, mistä aiheista tutkimuksessa puhutaan. Suostumusta neuvotellessa onkin muistettava, että on asioita, joista puhumiseen suostuminen on helppoa, ja toisia, joista tulee voida kieltäytyä. Tällaisissa tilanteissa olemme joutuneet muuttamaan suunnitelmia ja muovaamaan toimintaamme nopeastikin (ks. esim. Kuusisto-Arponen 2016). Tutkimuseettikan tilanteinen arviointi on muistuttanut meitä siitä, että tiedonanto ei ole yhtä kuin ymmärrys eikä tutkimussuostumus sama asia kuin yhtenä hetkenä saatu allekirjoitus paperilla (Bogolub & Thomas 2005).

Suostumuksen tai sen puutteen ilmaiseminen ei aina ole nuorelle helppoa tai suorasanaista. Kokemuksemme mukaan nuorten suostumus voi vaihdella päivästä ja tilanteesta toiseen ja jopa yhden haastattelun kuluessa. Monesti hienovaraiset ilmeet, eleet, asennot, äänenpainot ja tilanteesta poistumiset ovat kertoneet suostumuksen puutteesta. Vastaavasti olemme tulkinneet esimerkiksi nuoren toistuvan hakeutumisen tutkijan seuraan ilmauksena tutkimukseen suostumisesta tai osoituksena suostumuksen harkinnasta. Toisinaan se taas on ollut osa tutkijan ja nuoren välistä asiasta käytävää sanatonta keskustelua: pyrkimystä ymmärtää, mitä tutkijan läsnäolo koulussa tai ryhmäkodissa tarkoittaa ja millä tavoin nuori haluaa olla osa tällaista vuorovaikutusta ja ihmissuhdetta. Tämän hiljaisen ymmärryksen lisäksi tutkijalla on kuitenkin vastuu sanallistaa nuorelle, mitä tutkimukseen osallistuminen merkitsee (Daley 2012). Olemme huomioineet nämä eettiset kysymykset varmistamalla, että nuoret kuulevat tutkimuksen tarkoituksesta ja käytännöistä heidän ymmärtämällään kielellä ja tavalla, jonka nuori kykenee käsittämään. Nuorten lisäksi olemme kertoneet tutkimuksesta myös heidän edustajalleen¹ sekä ryhmä- tai perheryhmäkodin ja koulun henkilökunnalle. Olemme saaneet jokaisen tutkimukseen osallistuvan nuoren vapaaehtoisin suostumuksen joko kirjallisesti tai suullisesti nauhoitettuna. Tutkimuseettiset toimikunnat ovat arvioineet lomakkeet, joita olemme käyttäneet tutkimuksesta tiedottamiseen ja suostumuksen varmistamiseen. Toimikunnat ovat puoltaneet suunnitelmiamme, joten muodollisesti arvioituna tutkimuksemme on toteutettu eettisesti kestäväällä tavalla.

Formaalista näkökulmasta on huomioitava myös yksin tulleiden nuorten instituutio-naalinen suojelun tarve. Vaikka 15-vuotias suomalainen nuori saa pääsääntöisesti itse päättää tutkimuksiin osallistumisesta, yksin tulleiden nuorten tutkimukseen osallistumisesta tai osallistumattomuudesta on voinut päättää asumisyksikköä ylläpitävä taho tai viime kädessä nuoren edustaja. Päätös saattaa olla ristiriidassa sen kanssa, mitä nuori itse ajattelee tutkimukseen osallistumisesta ja kyvystään tehdä itseään koskevia päätöksiä. Näin asumisyksikön ohjaajat ja edustajat voivat tietoisesti tai tiedostamattaan toimia ”portinvartijoina” ja siten vaikeuttaa nuorelle itselleen tärkeän tiedon tuottamista (vrt. Pekkarinen 2015). Vastaavia institutionaalisia portinvartija-asetelmia on rakentunut

1 Suomessa jokaisella yksin tulleella alaikäisellä on henkilökohtainen edustaja, joka käyttää huoltajalle kuuluvaa puhevaltaa, toimii nuoren apuna ja hoitaa hänen puolestaan asioita viranomaisten kanssa.

tarkkaan vartioitujen tutkimuslupakäytäntöjen myötä. Esimerkiksi tutkijan pääsy asumisyksikköön edellyttää lupaa asumista hallinnoivalta taholta, suostumusta yksikön johtajalta ja muulta henkilökunnalta sekä jokaisen osallistuvan nuoren edustajalta. Tällaisissa tilanteissa nuorten suojaamiseksi tarkoitetut käytännöt ovat aiheuttaneet sen, että nuorten äänen tavoittaminen on hankalaa ja aikuisten päätäntävällässä. Standardoituja käytäntöjä suosiva eettinen ennakoarviointi saattaa siis tahtomattaan päätyä vahvistamaan ristiriitaa nuorten tutkimuseettisen suojelemisen sekä oikeuden tehdä omaa osallistumistaan koskevia päätöksiä välillä (esim. Tani 2010).

Kun suostumuksen saaminen ja siitä kieltäytyminen ymmärretään suhteellisena prosessina, korostuu vastavuoroisen ymmärryksen rakentumisen merkitys. Tämän saavuttaminen onnistuu harvoin hetkessä ja voi olla vaikeaa etenkin nuorille, joille tutkimuksen käytännöt ovat vieraita – joskus jopa uhkaavia – ja nuorille, jotka ovat joutuneet aiemmin elämässään tasapainottelemaan turvan ja turvattomuuden, luottamuksen ja hyväksikäytön, välittämisen ja riippuvuuden välillä ihmissuhteissaan. Ellen Bogolub ja Nigel Thomas (2005, 275) kehottavatkin panostamaan suhteiden muodostamiseen siitä huolimatta, että se helposti tarkoittaa suunniteltujen aikataulujen venymistä. Tutkimuskentällä tapahtuva hengailu ja pitkäkestoiset kohtaamiset ovat osa sitä ennalta suunnittelematonta ja aikaa vievää kenttätöitä, jonka kautta tutkimussuhdetta ja molemminpuolista ymmärrystä hiljalleen rakennetaan – ja joka lopulta mahdollistaa nuorten suostumuksen tilan kestävän eettisen arvioinnin. Tällöin myös tutkimussuhteen alkaminen, kesto ja päättyminen tulevat ymmärretyiksi rajattuja ja tehokkaita tutkimuskäytäntöjä huomattavasti laajemmin.

LUOTTAMUKSEN SYNTYMINEN, HENGAILU JA NIIDEN RISKIT

Luottamuksen rakentaminen ja sen ylläpito on keskeinen osa normatiivista ja suhteellista tutkimusetiikkaa (Kuula 2006, 108). Tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien välinen luottamus on edellytys erityisesti haavoittuvien ryhmien parissa toteutettavassa tutkimuksessa ja silloin, kun halutaan ymmärtää osallistujien kokemuksia pintaa syvemältä (Daley 2012; Sörensson & Kalman 2017). Olemme kenttätöissämme havainneet, miten liian varhain tehdyt haastattelut saattavat tuottaa epävarmoja ja väisteleviä vastauksia. Luottamuksen puute on saanut nuoren vaikenemaan tai jopa poistumaan nopeasti tilanteesta. Toisaalta meillä on kokemuksia hetkistä, joissa nuori on oma-aloitteisesti ehdottanut keskustelua tutkijaa kiinnostavista aiheista tai esimerkiksi tarjonnut yllättäen luettavaksi päiväkirjansa. Innostuneet, avoimet keskustelut haaveista ja vaikeuksista ovat osoituksia harvoille aikuisille suodusta luottamuksesta. Tutkijoille ne merkitsevät arvokasta tietoa yksin tulleen nuoren elämästä, arjesta ja ajatuksista (Ensign 2003), mutta muistuttavat myös tutkijan vastuusta suojella tutkimukseen osallistuvia.

Kompaktin ja tehokkaan tutkimusprosessin näkökulmasta luottamuksen luominen tai ”tutkimuksellinen hengailu” voi tuntua ajan haaskaukselta. Nuorten auttaminen koulutehtävissä, yhdessä ruokaileminen, biljardin tai PlayStationin pelaaminen, videoiden katselu ja musiikin kuunteleminen, kyydin tarjoaminen tai ”aikaansaamaton” hengailu ryhmäkodin keittiössä tai koulun aulassa on ollut hakkeissamme välttämätöntä luotta-

muksellisen ja luontevan suhteen luomiseksi (ks. Kuusisto-Arponen 2015; Kaukko & Lahti & Nummenmaa 2017). Välillä yhdessäolo nuorten kanssa on ollut osa etnografisiin tutkimuksiimme kuuluvaa osallistuvaa havainnointia, mutta toisinaan kyse on ollut myös nuoriin tutustumisesta ennen ”varsinaista” tutkimusta. Olemme myös viettäneet nuorten kanssa aikaa muulloin kuin tutkimusta tehdessämme. Tällainen hengailuun investoitu aika on erityisen tärkeää, kun tehdään tutkimusta tilanteessa, jossa tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien maailmat ovat kokemuksellisesti kaukana toisistaan ja hyvistä tavoitteista huolimatta toiseuttamisen ja puolestapuhumisen riskit ovat korkeat (Rastas 2005).

Tavoitteeton ajanvietto ei ole vauhdittanut tutkimusprosessejamme, mutta se on edistänyt aineistonkeruutamme ja tuotetun aineiston pätevyyttä monin muin tavoin (ks. Bogolub & Thomas 2005). Lisäksi pitkäkestoinen yhdessäolo ja tutuksi tuleminen ovat auttaneet meitä ymmärtämään, että kaikki nuoret eivät halua osallistua tutkijan olettamalla tavalla, olipa kyse taiteesta, haastatteluista tai muista ”äänen kuulumisen” keinoista. Yksin tulleiden lasten mielestä pyrkimys ”korkeampaan” osallisuuden tasoon voi vaikuttaa jopa nurinkuriselta. Rankkojen kokemusten jälkeen yksin tulleet lapset ja nuoret saattavat ymmärrettävästi nauttia siitä, että luotettava aikuinen ottaa ohjat käsiin ja kertoo, mitä kannattaisi tehdä (ks. Kaukko 2015). Aikuisen tutkijan vastuulla on näissäkin tilanteissa keskustella, arvioida ja rakentaa kompromissia kuulluksi tulemisen ja näkyväksi päätyminen välille (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto & Tuominen 2018).

Pitkäkestoiset, vastavuoroiset aikuiskontaktit ovat tervetulleita nuorille tilanteissa, joissa luottamusta aikuisiin on ylipäättään vaikea rakentaa. Olemme havainneet, että yksin tulleen nuoren kanssa puuhaileva, häntä kuunteleva ja hänen asioistaan kiinnostunut aikuinen, joka ei ole viranomainen, ohjaaja tai opettaja, saa nuoren maailmassa helposti ystävän aseman. Usein tunne on ollut molemminpuolinen. Pidämme meidän ja nuorten välille syntynyttä kiintymystä luonnollisena osana pitkäkestoisia tutkimussuhteita, mutta vaarana on, että tämä vääristää nuoren ymmärrystä tutkijan roolin ja hänen oman roolinsa välisistä eroista. Tällöin nuori saattaa päätyä puhumaan enemmän kuin mitä oikeastaan haluaisi (Daley 2012, 4). Emotionaalinen sitoutuminen ja ”sisäpiirasema” saattaa auttaa tutkijaa pääsemään käsiksi rikkaampaan aineistoon (Ensign 2003). Suhteen hyödyllisyyttä tai riskejä nuorelle on kuitenkin punnittava tarkasti. Eettisesti toimiva tutkija erottaa, minkä osan kerronnasta piti päätyä tutkimukseen ja mitä oli kerrottu aikuiselle ystävälle. Tämän rajan kriittinen reflektointi on tärkeää koko tutkimusprosessin ajan (Daley 2012).

Kun tutkijasta tulee nuorelle ”enemmän kuin tutkija”, tutkimussuhteen päättymiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Toisin kuin normatiivisessa tutkimusetiikassa, jossa tutkimussuhde realisoituu tutkijan ja osallistujien välisissä suorissa kohtaamisissa ja päättyy tutkijan poistuessa kentältä, suhteellisessa etiikassa suhde tutkijan ja tutkimukseen osallistuneiden ihmisten välillä on olemassa myös silloin, kun tutkija ei ole fyysisesti läsnä. Suhde voi myös jatkua aineistonkeruun päätyttyä joko kaikkien osapuolten toiveesta (Hugman ym. 2011; Kaukko & Lahti & Nummenmaa 2017; Kuusisto-Arponen 2015) tai siksi, että suhteen päättymisen uhka voi olla akuutti riski nuoren emotionaaliselle hyvinvoinnille. Näissä tilanteissa tutkija saattaa jatkaa yhteydenpitoa esimerkiksi nuoren aikuisena ystävänä tai tukihenkilönä. Tällöin kanssakäymisen ehdot ja muodot on määriteltävä uudelleen.

Siirtymät kentältä pois ja rooleista toisiin voivat olla kaikille osapuolille vaikeita ymmärtää. Tilanteesta riippumatta tutkijan on tärkeä pohtia, miten kentältä poistuminen tai sinne jääminen tehdään sensitiivisesti ja nuorta kuunnellen (Kuusisto-Arponen 2015). Eletyn etiikan näkökulmasta nuoret eivät ole tutkijalle vain ”dataa” tutkimussuhteen loputtuakaan, ja yhteys nuorten ja tutkijan välillä jatkuu usein myös tulosten julkistamisen ulkopuolella (ks. Irwin 2006). Olemme myös omissa hankkeissamme huomanneet, että vuorovaikutuksessamme nuorten kanssa on syntynyt muistoja, kokemuksia ja tunteuksia, joilla saattaa olla ennalta-arvaamattomia ja pitkäkestoisia vaikutuksia nuorten elämään. Aktiivisen aineistonkeruumme jälkeiset ”miksei sua enää näy?” ja ”koska taas tulet?” -tekstiviestit kertovat tutkimuksen päättymisen nuorissa aiheuttamasta hämmennyksestä. Tällaisten viestien jälkeen olemme usein päätyneet vierailemaan kentällä – emme enää tutkijoina vaan nuorista välittävänä aikuisina, jotka parhaansa mukaan pyrkivät selvittämään käyntiensä harvenemisen syytä. Luottamuksellisen suhteen ”päättymisen” on prosessi yhtä lailla kuin sen alkaminenkin.

Kuten muutkin eettiset valinnat, myös tavat poistua tai jäädä on pohdittava tilannekohtaisesti. Nuorten turvapaikanhakijoiden ja opettajaopiskelijoiden yhteistyöprojektissa (Kaukko & Lahti & Nummenmaa 2017) osa tutkijoista (opiskelijat) päätti jäädä kentälle tutkimustyön loputtua, ja monet heidän ja turvapaikanhakijoiden solmimistaan suhteista syvenivät ystävyydeksi. Eräässä projektissamme haastatellut lapset keksivät tutkimuksen jälkeen uusia toiminnan tapoja, joista syntyi satukirja (Kaukko 2017) ja myöhemmin animaatio. Toisessa projektissa osa tutkimukseen osallistuneista nuorista innostui rakentamaan valokuvanäyttelyä, johon päätyi osallistumaan myös tutkimuksen ulkopuolisia nuoria (Korkiamäki 2017). Tällaisista toiminnoista on kehittynyt uusia, kaikkia osapuolia hyödyttäviä projekteja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että hyvien tutkimusprojektien pitäisi aina venyä ja laajentua. Monet projektimme on tuotu päätökseen esimerkiksi yhteisessä juhlassa tai tapahtumassa (Kaukko 2015; Kuusisto-Arponen 2016).

TUTKIMUKSELLISELLA HENGAILULLA NUORTEN ASEMAN EDISTÄMISEEN

Maahanmuuttajatutkimuksen eettisistä haasteista on käyty keskustelua pitkään, mutta yksin tulleita lapsia ja nuoria koskevia tutkimuseettisiä kannanottoja on julkaistu varsin vähän (vrt. teemanumero yksin tulleista lapsista lehdessä *Journal of Refugee Studies*, Kosher 2016, myös Hopkins 2008). Tämän luvun tarkoituksena on ollut tehdä näkyväksi tutkimuksen kohderyhmästä liikkeelle lähtevää inhimillisen kohtaamisen dynamiikkaa, johon normatiiviset tutkimuseettiset periaatteet tai eettinen ennakoarviointi eivät yksin tuota vastausta. Kokemuksiimme nojaten olemme päätyneet esittämään, että tutkimusetiikka tulee nähdä kahtalaisesti. Formaali tutkimusetiikka standardoituine periaatteineen ja arviointiprosesseineen on hyvä nähdä ennakointina, joka keskittyy tutkimusasetelman ja sen potentiaalisen toteutuksen pohtimiseen. Tutkimuksen käytännön toteutuksen ja sen tilanteisen läpiviemisen eettisenä perustana puolestaan toimii eletty etiikka, joka normatiivisten periaatteiden ohella nojautuu ihmisten ja asioiden välisistä suhteista kumpuaviin kohtaamisiin ja arkiseen todellisuuteen.

”Tutkimuksellisen hengailun” kautta olemme pyrkineet ymmärtämään yksin tulneiden maahanmuuttajanuorten ylikulttuurista ja ylipaikallista arkea. Yhdessä nuorten kanssa olemme luoneet hetkiä, joissa nuoret ovat voineet välittää omalle elämälleen merkityksellisiä asioita tutkijoiden pohdittavaksi. Olemme antautuneet vastavuoroiseen suhteeseen, joka normatiivisesta näkökulmasta voitaisiin tulkita tutkijan ”liiallisena emotionaalisenä läheisyytenä” (Hart 2016; McLeod 2010), ”tutkijan kontrollin menetyksenä” (Sörenson & Kalmar 2017, 3) tai ”ammattillisten rajojen ylittämisenä” (Doel ym. 2010). Valitsemamme lähestymistapa on kuitenkin kasvattanut uskottavuuttamme ja luotettavuuttamme tutkimuksiimme osallistuneiden nuorten silmissä ja siten tuottanut ymmärrystä, jonka kautta on mahdollista purkaa kuvaa haavoittuvassa asemassa elävistä nuorista yksiselitteisesti uhreina. Toisaalta olemme myös päätyneet välttämään nuorten esittämistä rakenteellisista reunaehdoista vapaina omaehtoisina toimijoina (ks. myös Sörenson & Kalman 2017).

Normatiivista etiikkaa toteuttava tutkimuseettinen ennakoarviointi voi tahattomasti vahvistaa yksin tulleita nuoria uhriuttavia puhetapoja. Haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien tutkimisessa uhripuhe on ymmärrettävää, mutta nuorten itsensä näkökulmasta se on usein haitallista ja ylipäättään virheellistä. Kyvyttömäksi leimaava suojeleminen, että esimerkiksi yksin tulleilla nuorilla on voimavaroja, joita monenlaisista elämäntilanteista selviäminen on kartuttanut. Kokemustemme perusteella nuoret itse näkevät itsensä harvoin uhreina. Yksin tulleet nuoret haluavat olla tavallisia nuoria, elää arkeaan, haaveilla tulevasta sekä miettiä tai olla miettimättä mennyttä, joka voi aikuisille näyttäytyä traagisempana kuin heille itselleen.

Eletyn etiikan näkökulma laajentaa tutkijan vastuuta yhteiskunnan järjestelmien kriittiseen analyysiin (ks. McNaughton & Smith 2005; Kuusisto-Arponen 2016). Samuel Okyeren (2017, 8) mukaan normatiivisen etiikan kritiikintön noudattaminen saattaa peilata ja vahvistaa sosiaalipoliittisen syrjäyttämisen ja äänettömyyden asemia. Omissa hankkeissamme olemme ottaneet kantaa esimerkiksi nuorten suojeleminen tarpeen ja lapsen edun määrittämiseen heitä koskevissa turvapaikka- ja perheenyhdistämisprosesseissa. Sysäys kantaaottavan yhteiskunnallisen analyysin tekemiselle on noussut tutkimusprosessin aikana syntyneistä nuorten esille tuomista epäkohdista, kuten nuorten kokemasta yksinäisyydestä (ks. Kuusisto-Arponen 2016) tai sosiaalisen tuen puutteesta (Korkiamäki & Wiro 2018). Kokemamme velvollisuus välittää saavutettua ymmärrystä laajemmalle yleisölle on näkynyt muun muassa kriittisinä asiantuntijapuheenvuoroina (esim. Kuusisto-Arponen, *Helsingin Sanomien* Vieraskynä 31.7.2015), kannanottoina (esim. Lausunto lasten oikeuksista Lapsiasiavaltuutetun vuosikirjaan) tai ammattilaisille suunnattuina blogiteksteinä (esim. Hiitola & Korkiamäki 2016). Kun tällainen julkinen keskustelu ponnistaa eletystä etiikasta, se toteutuu osallistujia kunnioittaen ja suojelemaan, empatiaa ja myötätuntoa välittäen, riskit minimoiden sekä yleistä poliittista sekä moraalista vastuuta kantaen.

Pidämme hyödyllisenä, että tutkimuseettisille toimikunnille osoittamamme lausuntopyynnöt ja selvitykset ovat saaneet meidät pohtimaan tutkimusprosessiemme vaiheita huolella etukäteen. Normatiiviseen etiikkaan nojaavat ja niitä tulkitsevat tutkimuseettiset toimikunnat lausuntoineen muodostavat osaltaan rationaliteettiin perustuvan tutkimus-

eettisen tukirangan, jota vasten eettisiä kysymyksiä voi peilata. Tämä tukiranka ei kuitenkaan ole tae nuorten kunnioittavalle kohtaamiselle eikä riitä takaamaan ymmärrystä etiikan eletystä monitasoisuudesta. Normatiivisen koodiston vartijana eettinen ennako- arviointi ei kykene ennakoimaan tai ohjaamaan tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien ihmisten välille muodostuvaa suhdetta.

Martyn Hammersleyn (2015, 433) mukaan eettiset periaatteet ovat hyödyllisiä, kunhan niitä käsitellään muistutuksena siitä, mitä pitäisi ottaa huomioon, pikemmin kuin periaatteina, joiden perusteella tekojen ja käytäntöjen eettisyyttä arvioidaan. Tutkimuksellisen järjen lisäksi tarvitaan siis sydäntä, käsiä ja jalkoja (Sevenhuijsen 1998). Näkemyksemme mukaan haavoittuvassa asemassa olevien lasten ja nuorten elämis- maailmojen ymmärtäminen edellyttää kunnioittavaa ja luottamuksellista kohtaamista. Luottamuksen rakentaminen ja siitä neuvottelu puolestaan on nähtävä jatkuvana tekojen sarjana, jossa tunteiden merkitystä ei voi väheksyä. Lisäksi tarvitaan jatkuvaa pohdintaa ja neuvotteluja siitä, mitä riskit, hyöty ja luottamus tarkoittavat lasten ja nuorten elämässä sekä miten tutkijan ja nuorten maailmat voivat kohdata riittävän yhteisymmärryksen saavuttamiseksi.

KIITOKSET

Tutkimuksemme rahoittajia ovat olleet seuraavat akatemian projektit: SA304146/Kaukko; SA285592/Korkiamäki; SA266161 ja SA304146/Kuusisto.

LÄHTEET

- Abebe, Tatek & Bessell, Sharon (2014) Advancing ethical research with children: Critical reflections on ethical guidelines. *Children's Geographies* 12 (1), 126–133.
- Airaksinen, Timo (1987) *Moraalifilosofia*. Helsinki: WSOY.
- Allsopp, Jennifer & Chase, Elaine (2017) Best interests, durable solutions and belonging: Policy discourses shaping the futures of unaccompanied migrant and refugee minors coming of age in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–19. doi:10.1080/1369183X.2017.1404265
- Austin, Wendy (2008) Ethics in a time of contagion. A relational perspective. *Canadian Journal of Nursing Research* 40 (4), 10–24.
- Alderson, Priscilla (1995) *Listening to children. Children, ethics and social research*. London: Barnardo's.
- Barsky, Allan (2010) The Virtuous Social Work Researcher. *Journal of Social Work Values and Ethics* 7 (1).
- Bogolub, Ellen & Thomas, Nigel (2005) Parental consent and the ethics of research with foster children: beginning a cross-cultural dialogue. *Qualitative Social Work* 4 (3), 271–292.
- Brannelly, Tula & Boulton, Amohia (2017) The ethics of care and transformational research practices in Aotearoa New Zealand. *Qualitative Research* 17 (3), 340–350.
- Brennan, Samantha (1999) Recent work in feminist ethics. *Ethics* 109 (4), 858–893.
- Butler, Ian (2002) A Code of Ethics for Social Work and Social Care Research. *British Journal of Social Work* 32 (2), 239–248.
- Christensen, Pia & Prout, Alan (2002) Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood* 9 (4), 477–497.
- Christians, Clifford (2010) Communication Ethics in Postnarrative Terms. Teoksessa Linda Steiner & Clifford Christians (toim.) *Key Concepts in Critical Cultural Studies*. Chicago: University of Illinois Press, 173–186.

- Daley, Kathryn (2012) Gathering sensitive stories. Using care theory to guide ethical decision making in research interviews with young people. *Youth Studies Australia* 31 (3), 27–34.
- De Graeve, Katrien & Bex, Christof (2016) Caringscapes and belonging: an intersectional analysis of care relationships of unaccompanied minors in Belgium. *Children's Geographies* 15 (1), 80–92.
- Doel, Mark & Allmark, Peter & Conway, Paul & Cowburn, Malcolm & Flynn, Margaret & Nelson, Pete & and Tod, Angela (2010) Professional Boundaries: Crossing a Line or Entering the Shadows? *British Journal of Social Work* 40 (6), 1866–1889.
- Doná, Giorgia (2007) The microphysics of participation in refugee research. *Journal of Refugee Studies* 20(2), 210–229.
- Drake, Gabrielle (2014) The Ethical and Methodological challenges of social work research with participants who fear retribution: To 'do no harm'. *Qualitative Social Work* 13 (2), 304–309.
- Ensign, Josephine (2003) Ethical issues in qualitative health research with homeless youths. *Journal of Advanced Nursing* 43 (1), 43–50.
- Gillam, Lynn (2013) Ethical considerations in refugee research: What guidance do formal research ethics documents offer? Teoksessa Karen Block, Elisha Riggs & Nick Haslam (toim.) *Values and Vulnerabilities: ethics of research with refugees and asylum seekers*. Too-wong: Australian Academic Press, 21–39.
- Gilligan, Carol & Ward, Janie & Taylor, Jill & Bardige, Betty (1988) *Mapping the Moral Domain. A Contribution to Women's Thinking to Psychological Theory and Education*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gray, Mel (2010) Moral Sources and Emergent Ethical Theories in Social Work. *British Journal of Social Work* 40, 1794–1811.
- Hammersley, Martyn (2015) On ethical principles for social research. *International Journal of Social Research Methodology* 18 (4), 433–449.
- Hart, Jason & Kvittingen, Anna (2015) *Tested at the margins: The contingent rights of displaced Iraqi children in Jordan*. Geneva: United Nations High Commission for Refugees.
- Hart, Peter (2016) Young people negotiating and maintaining boundaries in youth work relationships: findings from an ethnographic study of youth clubs. *Journal of Youth Studies* 19 (7), 869–884.
- Hiitola, Johanna & Korkiamäki, Riikka (2016) Näkymättömät nuoret – täysi-ikäisiksi määriteltujen alaikäisten turvapaikanhakijoiden tilanne on vaikea. *Sosiaalinen Tekijä* 13.11.2016. <https://sosiaalinentekija.wordpress.com/2016/11/05/nakymattomat-nuoret-taysi-ikaisiksi-maariteltujen-alaikaisten-turvapaikanhakijoiden-tilanne-on-vaikea/> (Viitattu 25.1.2018.)
- Hillmann, Lars & Dufner, Annette (2017) Better off without parents? Legal and ethical questions concerning refugee children in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–18. doi:10.1080/1369183X.2017.1404268
- Honkasalo, Veronika & Maiche, Karim & Onodera, Henri & Peltola, Marja & Suurpää, Leena (2018) *Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkoston/ Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 120. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Hopkins, Peter (2008) Ethical issues in research with unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies* 6 (1), 37–48.
- Houston, Stan (2012) Engaging with the Crooked Timber of Humanity: Value Pluralism and Social Work. *British Journal of Social Work* 42, 652–668.
- Hugman, Richard & Pittaway, Eileen & Bartolomei, Linda (2011) When 'Do No Harm' Is Not Enough: The Ethics of Research with Refugees and Other Vulnerable Groups. *British Journal of Social Work* 41, 1271–1287.
- Humphris, Rachel & Sigona, Nando (2017) Outsourcing the 'best interests' of unaccompanied asylum-seeking children in the era of austerity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–19. doi:10.1080/1369183X.2017.1404266
- Irwin, Katherine (2006) Into the dark heart of ethnography: The lived ethics and inequality of intimate field relationships. *Qualitative Sociology* 29, 155–175.
- Johnson, John & Altheide, David L. (2002) Reflections on Professional Ethics. Teoksessa Will C. van den Hoonaard (toim.) *Walking the Tightrope: Ethical Issues for Qualitative Researchers*. Toronto: University of Toronto Press, 59–69.

- Kannasoja, Sirpa & Svenlin, Anu-Riina (2011) Osallistumisen ja suojelun yhdistäminen lähtökohdaksi sosiaalityön nuorisotutkimukselle? Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus, 275–292.
- Kaukko, Mervi (2015) *Participation in and beyond liminalities: Action research with unaccompanied asylum-seeking girls*. Oulu: University of Oulu.
- Kaukko, Mervi (2017) *Ali and the Long Journey to Australia*. Written with Annas, Aminat, Kavi, Mohamed, Mohammed, Na Hay, Nasiya, Nathan, Parmina, Ro Han, Sithwat, Temira and Wahida. Tampere: TRUST.
- Kaukko, Mervi (2017) The CRC of unaccompanied asylum seekers in Finland. *The International Journal of Children's Rights* 25 (1), 140–164.
- Kaukko Mervi & Dunwoodie Karen & Riggs Elisha (2017) Rethinking the ethical and methodological dimensions of research with refugee children. *ZEP: Journal for International Educational Research and Development Education* 1(2017), 16–21.
- Kaukko, Mervi & Lahti, Jennina & Nummenmaa, Esko (2017) ”Kun on vain tavallinen minä ja tavallinen sinä”: Ääniä vapaaehtoistyön kentältä. Teoksessa Veronika Honkasalo, Karim Maiche, Henri Onodera, Marja Peltola & Leena Suurpää (toim.) *Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa*. Nuorisotutkimusseuran / Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 195. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Kaukko, Mervi & Kiilakoski, Tomi (2018) Tutkimus on toimintaa. Teoksessa Päivi Honkatukia & Tomi Kiilakoski (toim.) *Miten tutkia nuoria ja nuorisotyötä?* Nuorisotutkimusseura / Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 206. Tampere: Vastapaino.
- Kauko, Outi & Forsberg, Hannele (2017) Housing pathways, not belonging and sense of home as described by unaccompanied minors. *Nordic Social Work Research*. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2017.1343743> (Viitattu 25.1.2018.)
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto, Anna-Kaisa & Tuominen, Jaakko (2018) Everyday negotiations of belonging – Making Mexican masks together with unaccompanied minors in Finland. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2018.1523539>
- King, Nancy & Churchill, Larry (2000) Ethical principles guiding research on child and adolescent subjects. *Journal of Interpersonal Violence* 15 (7), 710–724.
- Korkiamäki, Riikka (2013) *Kaveria ei jätetä! Sosiaalinen pääoma nuorten vertaissuhteissa*. Tampere: Tampereen yliopisto & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Korkiamäki, Riikka (2017) ”YSTÄVYYYS – FRIENDSHIP – дружба – عتسود - عتقاص - มิตรภาพ” Valokuva-näyttely. Porin yliopistokeskus, Porin kaupunginkirjasto/Satakunnan maakuntakirjasto ja kauppa-keskus Puuvilla 1.5.–30.6.2017.
- Korkiamäki, Riikka & Wiro, Vilma (2018) Kolmen kopla vai kolmiodraama – Kuka tukee turvapaikanhakijaa? Teoksessa *Säikeitä*. Pori: Porin yliopistokeskus, 6–8. https://issuu.com/ucpori/docs/saikeita_2018__web_sivut (Viitattu 6.4.2018.)
- Kosher, Khalid (2016) Introduction: Unaccompanied Minors Virtual Issue. *Journal of Refugee Studies*. https://academic.oup.com/jrs/pages/virtual_issue_unaccompanied_minors (Viitattu 6.4.2018.)
- Kuula, Arja (2006) *Tutkimusetiikka – aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2015) Ajatuksia myötätunnosta ja kivusta. *Terra* 127 (2), 83–89.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016) Myötätunnon politiikka ja tutkimusetiikka Suomeen yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten arjen tutkimisessa. *Sosiologia* 53 (4), 396–415.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Gilmartin, Mary (2019) Embodied Migration and the Geographies of Care: the Worlds of Unaccompanied Refugee Minors. Teoksessa K. Mitchell & J. Reese & J. Flury (toim.) *Handbook on Critical Geographies of Migration*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Mackenzie, Catriona & Dowell, Christopher & Pittaway, Eileen (2007) Beyond ‘do not harm’: The challenge of constructing ethical relationship in refugee research. *Journal of Refugee Studies* 20 (2), 299–319.
- Metz, Thaddeus & Miller, Sarah (2016) Relational Ethics. *The International Encyclopedia of Ethics*, 1–10. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444367072.wbiee826/pdf> (Viitattu 25.1.2018.)
- McLeod, Alison (2010) A Friend and an Equal. Do Young People in Care Seek the Impossible from their Social Workers? *British Journal of Social Work* 40 (3), 772–788.
- McNaughton, Glenda & Smith, Kylie (2005) Transforming research ethics: The choices and challenges of researching with children. Teoksessa Ann Farrell (toim.) *Ethical research with children*. Maidenhead: Open University Press, 112–123.

- Moore, Tim & McArthur, Morag & Noble-Carr, Debbie (2018) More a marathon than a hurdle: towards children's informed consent in a study on safety. *Qualitative Research* 18 (1), 88–107.
- Morrow, Virginia & Richards, Martin P.M. (1996) The ethics of social research with children: an overview. *Children and Society* 10, 90–105.
- Noddings, Nell (1986) *Caring: A Relational Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- Okyere, Samuel (2017) Like the stranger at a funeral who cries more than the bereaved': ethical dilemmas in ethnographic research with children. *Qualitative Research*. <https://doi.org/10.1177/1468794117743464> (Viitattu 25.1.2018.)
- Pekkarinen, Elina (2015) Näkymättömiksi suojellut lapset. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo, (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu – Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 264–300.
- Pettersen, Tove (2011) The Ethics of Care: Normative Structures and Empirical Implications. *Health Care Anal* 19, 51–64.
- Peterson, Anna Lisa (2009) *Everyday ethics and Social Change: The education of desire*. New York: Columbia University Press.
- Pienimäki, Mari & Tuominen, Jaakko & Kuusisto, Anna-Kaisa (toim.) (2018). #TRUST! Kulttuurinen kohtaaminen kasvatustien ja mediassa. University of Tampere and TRUST Project.
- Pihlström, Sami (2008) Tutkimuksen etiikan filosofisia lähtökohtia. Teoksessa Anna-Maija Pietilä & Helena Länsimies-Antikainen (toim.) *Etiikkaa monitieteisesti. Pohdintaa ja kysymyksiä*. Kuopio: Kuopion yliopisto, 21–36.
- Ponte, Petra, & Smit, Ben (2013) Education for all as praxis: Consequences for the profession. *Professional Development in Education* 39 (4), 455–469. doi:10.1080/19415257.2013.796296
- Pupavac, Vanessa (2001) Misanthropy without Borders: The International Children's Rights Regime. *Disasters* 25 (2), 95–112.
- Rastas, Anna (2005) Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu – tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 78–102.
- Rossman, Gretchen & Rallis, Sharon, F. (2010) Everyday ethics: Reflections on practice. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 23 (4), 379–391.
- Sevenhuijsen, Selma (1998) *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London: Routledge.
- Shaw, Ian (2008) Ethics and the practice of qualitative research. *Qualitative Social Work* 7 (4), 400–414.
- Strandell, Harriet (2010) Etnografinen kenttätyö: lasten kohtaamisen eettisiä ulottuvuuksia. Teoksessa Kaisa Vehkalahti & Niina Rutanen & Tarja Pösö & Hanna Lagström (toim.) *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Nuorisotutkimusseuran/Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 101. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 92–112.
- Sörenson, Erika & Kalman, Hildur (2017) Care and concern in the research process: meeting ethical and epistemological challenges through multiple engagements and dialogue with research subjects. *Qualitative Research*. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1468794117743466> (Viitattu 25.1.2018.)
- Tani, Sirpa (2010) Hengailun maantiede ja nuorisotutkimuksen eettiset ongelmat. *Kasvatus & aika* 4 (3), 51–71.
- Tronto, Joan (1993) *Moral Boundaries: a Political Argument for an Ethic of Care*. New York: New York University Press.
- Weinberg, Melinda (2016) Critical approaches to ethics in social work: Kaleidoscope not bleach. *Social Alternatives* 35 (4), 85–89.
- YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (1989) https://unicef.studio.crasman.fi/pub/public/pdf/LOS_A5fi.pdf (Viitattu 2.2.2018.)